

Ortopedik Engelli Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Bir Çalışma

SEMA BUZ

Doç. Dr. | Hacettepe Üniversitesi, İİBF, Sosyal Hizmet Bölümü

ABDÜLKADİR KARABULUT

Y.L. Öğr. | Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Programı

Öz: Bu çalışmanın amacı engelli kadınların deneyimlerini toplumsal cinsiyet çerçevesinde incelemektir. Bu doğrultuda toplumsal cinsiyet rollerini gerçekleştirmede engelli kadına yönelik değerlendirmelerin nasıl şekillendiğini ve engelli kadın bedenine yönelik anlamlandırmaların temelinde nelerin etkili olduğunu toplumsal cinsiyet söylemleri ve düşüncelerine dayandırılarak betimlemek amaçlanmaktadır. Çalışmada Çorum Belediyesi Sosyal Yardım İşleri Müdürlüğü Engelli Eğitim Merkezi'nde düzenlenen mesleki eğitim kurslarına katılan ve/veya ilgili merkezden psikolojik destek hizmeti almak için başvuran ortopedik engelli 6 kadın ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırmaya katılan ortopedik engelli kadınların engelli olmaları ve toplumdaki cinsiyetçi yaklaşımlar nedeni ile özellikle eğitim, istihdam, aile ve evlilik yaşamında sorunlar yaşadıkları ve toplumsal ilişkilerinde ayrımcılığa uğradıklarını düşündükleri görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ortopedik engelli kadın, kadın ve engellilik ilişkisi, toplumsal cinsiyet, cinsiyet rolleri, ayrımcılık.

Orthopedically Handicapped Women: A Study in the Framework of Gender

SEMA BUZ

Hacettepe University, Department of Social Work

ABDÜLKADİR KARABULUT

Hacettepe University, Department of Social Work

Abstract: The purpose of this study is to analyze the experiences of handicapped women in the framework of gender. Accordingly, gender roles also shaped how the assessment for handicapped women on the basis of signification for the handicapped women's body is intended to describe what is effective to build on the gender discourse thought. In the study, in depth interviews were done with 6 women who apply to attend the vocational course which are organized from the Çorum Municipality Handicapped Education Centre or to get psycho-social support from mentioned centre. It can be said that the orthopedically handicapped women participants of this research are having difficulties in education, employment, family/married lives and in their social relations encountering discrimination due to their handicaps and society's sexist approaches.

Keywords: Orthopedically handicapped women, women and disability relation, gender, gender roles, discrimination.

Giriş

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Bildirgesi “kişisel ya da sosyal yaşantısında kendi kendisine yapması gereken işleri herhangi bir noksanlık sonucunda yapamayanlar”ı engelli olarak tanımlamaktadır. Engelliler, geçmişten günümüze toplum tarafından ötekileştirilen ve içinde buldukları olumsuz koşullara ek olarak toplumun onlara karşı olumsuz tutum ve davranışlarda bulunması nedeniyle daha güç durumlarda yaşayan gruplardır. Toplum tarafından ötekileştirilen engellilerin toplumun dışına itilmeleri söz konusudur. Kadınlar da engelliler gibi geçmişten günümüze küresel ataerkil bir cinsiyet rejimi nedeniyle toplumda ikincil konuma itilen bireyler olmuşlardır. Kadınların bütün toplumlarda engellerle karşılaştıkları daha az kaynağa, fırsata, hizmete eriştikleri bilinmektedir. Engelli kadın olmak bu açıdan hem kadın hem de engelli olmadan doğru daha fazla sorun yaşamak anlamına gelmektedir.

Engelli kadınların engelli erkeklere göre daha fazla dışlandıkları ve hatta engelli kadın olmaktan dolayı haklarından mahrum kaldıkları, şiddete uğradıkları bilinmektedir.¹ Ecevit’in de bahsettiği üzere² ataerkil bir toplumda, bir erkeğin merhametli olması veya şiddet karşıtı olması gibi özellikleri; toplumu onun erkeksi değil, kadınsı özellikler taşıdığı düşüncesine sevk edebilir ve toplumun onu ‘daha az erkek’ olarak tanımlamasına neden olabilir. Asena da³ toplumda kadınlar ve erkekler için kötünün tanımının değiştiğini ifade etmiştir. Görüldüğü üzere eril ve dişil özellikler büyük ölçüde toplum ve kültür tarafından belirlenmekte ve bireylere dayatılmaktadır. Bu dayatılan kabullerin engellilik alanında nasıl işlediğini ortaya koymak büyük önem taşımaktadır. Bu araştırma, ortopedik engelli kadınların toplum tarafından ötekileştirildiği ve bu nedenle hem ortopedik engelli erkeklere hem de diğer engelli kadınlara

¹ Nilgün Küçükcaraca, “Feminizm ve Engelli Kadın”, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu*, Kocaeli: 29-30 Nisan, İstanbul: Grafik Matbaacılık, 2005, s. 52.

² Yıldız Ecevit, “Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç”, *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, ed. Yıldız Ecevit ve Nadide Karkınar, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2011, s. 14.

³ Duygu Asena, *Kadının Adı Yok*, İstanbul: Doğan Kitap, 2013, s. 14.

göre daha fazla ayrımcılığa uğradıkları düşüncesinden hareketle deneyimlerini görünür kılmak üzere gerçekleştirilmiştir.

Feminizm ve Engellilik

Feminist hareketler üç dalga şeklinde görülmektedir. Özellikle 1848-1918 dönemi ilk dalga feminizm eğitim, kadın-erkek eşitsizliğine dikkat çekme, kadının oy hakkını talep etmesi ile bilinmektedir. Kadın ve erkekle ilgili eşitsizlik özünde, kadın vücudunun erkek vücudundan biyolojik olarak farklılığının kadının aleyhine olacak şekilde yorumlanmasına dayanmaktadır. Bu nedenle de Aktaş'ın⁴ da belirttiği üzere ilk feministler başlangıçta insan olmakla cinsiyet arasında bir ilişki bulunmadığını tekrarlayarak, bu konudaki önyargıları değiştirmeye, tabuları yıkmaya çalışmışlardır. İkinci dalga feminist hareket 1918-1968 yılları arasında gerçekleşmiştir. Özellikle kadınların toplumda erkeklerin gölgesinde, arka planda görülmeleleri bu hareketin doğmasına yol açmıştır. Erkek egemen bakışın eleştirilmesi noktasında bu hareketin önemli katkıları olmuş ve kadın hakları konusuna dikkat çekmiştir. Ayrıca kadın ve erkeklerin "kadına" bakışlarındaki farklılığın görülmesi sağlanmıştır. Bunun yanı sıra yeni politik mekanizmalar da kazandırılmıştır.⁵ Üçüncü dalga ise 1968 sonrası kapsamaktadır ve bu dönemde feminizm, kadın-erkek arasındaki cinsel ayırım ile kadın ve erkeğin iş ve ev yaşamında eşit haklara sahip olmaları konularıyla ilgilenmektedir. Her üç dalga feminist düşünce, erkek ile kadın arasındaki eşitsizlik ve adaletsizlik üzerinde durmuştur. Kadın hareketi ile engelli hareketi ise bir süre farklı şekilde ilerlemiştir. Oysaki her ikisinde de ayrımcılığa maruz kalma, istismar türleri, eğitim olanaklarından yararlanamama vb. birçok konuda ortak sorunlar yaşanmaktadır. Engelli kadınların yaşadığı pek çok deneyim toplumsal cinsiyet çerçevesinde analizlere dâhil edildiğinde kadınların yaşamlarıyla ilgili farklı deneyimleri olduğu ortaya çıkmakta ve yaptığımız nitel araştırma bulgularıyla konu tartışılmaktadır.

⁴ Cihan Aktaş. "Feminizmin Beyaz Batılı Kadın Seçkinciliği", *Uluslararası İnsan Haklarında Yeni Arayışlar Sempozyumu*, İstanbul: 27-29 Mayıs, 2006.

⁵ Ömer Çaha, *Sivil Kadın (Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın)*, Ankara: Vadi Yayınları, 1996, s. 45.

Yöntem

Bu araştırmada, ortopedik engelli kadınların yaşadıkları deneyimlerin toplumsal cinsiyet kavramı ile ilişkilendirilerek araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmanın öznelere, Çorum Belediyesi Sosyal Yardım İşleri Müdürlüğü Engelli Eğitim Merkezi'nde düzenlenen mesleki eğitim kurslarına katılan ve/veya ilgili merkezden psikolojik destek hizmeti almak için başvuran ortopedik engelli altı kadındır. Araştırmada araştırmacılar tarafından hazırlanmış yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmaya katılan kadınlara ilişkin bilgiler aşağıda yer almaktadır:

Görüşme 1, 28 yaşında, bekâr ve ilköğretim mezunudur. Annesi ile birlikte ikamet etmektedir. Engeli, doktor hatasından kaynaklanmaktadır.

Görüşme 2, 20 yaşında, bekâr ve lise mezunudur. Açık öğretimde üniversite eğitimine devam etmektedir. Doğuştan ortopedik engellidir.

Görüşme 3, 40 yaşında, bekâr ve okuma yazma bilmemektedir. Anne ve babası ile ikamet etmektedir. Doğuştan ortopedik engellidir.

Görüşme 4, 49 yaşında, daha önce evlilik yapmış ancak eşi ölmüştür. Okuma yazma bilmemektedir. Evliliğinden tek çocuğu olmuştur ve onunla birlikte aynı evde ikamet etmektedir. Doğuştan ortopedik engellidir.

Görüşme 5, 58 yaşındadır, daha önce evlilik yapmış ancak eşi ölmüştür. Okuma yazma bilmemektedir. Ölen oğlunun eşi ile aynı evde ikamet etmektedir.

Görüşme 6, 43 yaşında, daha önce evlilik yapmış ancak eşi ölmüştür. Lise mezunudur. Evliliğinden tek çocuğu olmuştur, çocuğu ve bekâr kız kardeşi ile birlikte aynı evde ikamet etmektedir. 10 yıl önce trafik kazası sonucu ortopedik engelli olmuştur.

Bulgular ve Tartışma

Ortopedik engelli kadınların hem genel olarak diğer engellilerle hem benzeyen hem de farklılaşan deneyimleri olduğu ortaya

çıkılmaktadır. Kadınların hem kadın, hem ortopedik engelli olmaları nedeniyle yaşamlarının pek çok alanında daha fazla sorunla karşılaştıkları görülmektedir. Bu nedenle öncelikle doğrudan toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde kadınların deneyimlerine yer verilmekte, ardından maruz kaldıkları ayrımcılık deneyimleri toplumsal cinsiyet çerçevesinde anlatılarına dayalı olarak analiz edilmektedir.

Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinden Ortopedik Engelli Kadın

Toplumsal cinsiyet kavramı “sosyal yönden kadın ve erkeğe değişik kültürlerde verilen roller” olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek olarak toplumun bireyi nasıl gördüğü, nasıl düşünüp davranmasını beklediği ile ilgili bir kavramdır. Tarih içinde bu roller kadın ve erkeğin yaşama biçimini şekillendirirken, hemen hemen tüm kültürlerde kadının aleyhine bir eşitsizliği de beraberinde getirmiştir. Bu eşitsizliğin en belirgin olduğu alanlar gelir dağılımı, karar alma mekanizmaları, toplumsal statü, eğitim ve sağlıktır. Bu eşitsizlik çoğu kez erkeği de olumsuz etkilemiş, erkeğin evin geçiminden sorumlu tutulduğu kültürlerde, kendisini aşırı baskı altında hisseden erkeğin ruhsal sağlığı etkilenmiştir. Hatta bu kültürlerde kadının çalışıp evi geçindirmesi ya da erkekten daha fazla kazanması erkek için onur kırıcı olarak da algılanmıştır.⁶

Cinsiyete dayalı işbölümü sosyo-ekonomik değişmeler doğrultusunda yeniden şekillenmesine rağmen, toplumda kadınlara uygun görülen rollere ilişkin görüşler daha yavaş değişmekte ve bu gecikme bir sorun alanı meydana getirmektedir.⁷ Buz’un da belirttiği üzere⁸; din, eğitim ve medya gibi ataerkil kültürel kurumların kadınlara cinsiyetçi bakışları ve bu yöndeki sunumları kadınların deneyimledikleri güçlüklerin ve problemlerin ortaya çıkışında çok etkin bir rol oynamaktadır. Kadınları hane ve ailenin yeniden üre-

⁶ Kamanlıoğlu, *Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma*, s. 123.

⁷ Sevda Demirbilek, “Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açısından İncelenmesi”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 511, 2007, s. 13.

⁸ Sema Buz, “Feminist Sosyal Hizmet Uygulaması”, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 20 (2), 2009, s. 64.

timi ile erkekleri ise kamusal alanda aktif kişiler olarak tanımlayan evrensel bir cinsiyet rejiminden bahsetmek mümkündür.

Ortopedik engelli kadınların, engelli olmaları nedeniyle evlenmeyi düşünmedikleri, evlendiklerinde de eş seçimi konusunda bu durumu kendi seçimleri ile gerçekleştiremedikleri görülmektedir. Toplumda görücü usulü evliliklerde, kadının görüşünün alınmadığı, kız çocuğun evlilik kararını ataerkil yapı nedeniyle erkeğin egemen olduğu aile düzeninde evde baba rolünü üstlenen erkeğin verdiği bilinmektedir. Görüşme 4'te bu görüşü destekleyen deneyim şu şekildedir; "Eş seçerken böyle yoktu seçmek. Babam seni birine verdim dedi. Görmemiştim bile o zaman." Görüşme 5'te de benzer deneyimler yaşanmıştır; "16 yaşındaydım evlendiğimde. Eş seçerken babam verdi, gelip sormadı bile. Annem söylemişti baban seni verdi diye."

Toplumsal cinsiyete ilişkin açıklamalar arasında kadın olmanın toplumsal rollerini Oppong ve Abu; annelik, eş olma, ev kadınlığı, akrabalık, mesleki, topluluk ve birey olma şeklinde yedi temel rol olarak aşağıdaki içerikte tartışmıştır:

1. Annelik rolü, çocuğun bakımı ve yetiştirilmesinden kadınların sorumlu olmasıdır.
2. Eş olma rolü, toplumun kadından eşini rahat ettirmeyi, onun isteklerini karşılamayı, ona sadık olmayı beklemesidir.
3. Ev kadınlığı rolü, kadının aile içinde oynadığı role işaret eder ve toplum kadından evlenmemiş olsa bile ev işleriyle ve evin bakımıyla ilgilenmesini bekler.
4. Akrabalık rolü, kadının çeşitli akrabalık pozisyonları içinde oynadığı rollerin toplamıdır.
5. Mesleki rol, kadının gelir getirici mal ve hizmet üretimine katılması ile oynamaya başladığı roldür.
6. Topluluk rolü, kadının içinde yaşadığı ve aile ile mesleki rolünü gerçekleştirdiği mekanların dışında kalan alanlardaki, örneğin dini gruptaki roller, dernek üyelikleri ve politik örgütlenmelerdeki faaliyet gibi rolleri içerir.
7. Birey rolü ise, kişinin kişisel gelişimini ve kendini ortaya

koymayı içeren; arkadaşlık ilişkileri ve boş zaman faaliyetleri gibi alanları ifade eder.⁹

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre engelli kadınların bu yedi rolle ilgili deneyimleri şu şekildedir:

Annelik Rolü

Ortopedik engelli kadınlar, evlilik yaşamasalar dahi annelik rolünü üstlenmektedir. Evde veya akrabalarında bebek bulunması halinde yetiştirme konusunda yardımcı oldukları anlaşılmıştır. Dolayısıyla kadınların “bakım verme” beklentisi engelli olma durumunda da değişmemekte, bakım veren rollerinin devam ettiği görülmektedir.

Görüşme 1, “Dayımın çocuğunu ben büyüttüm. 17 yaşındaydım o günler.”

Görüşme 2, “Anne olmadım ama küçük kardeşimi ben büyütüm diyebilirim.”

Toplum, özellikle cinsel ilişki, evlilik ya da annelik bakımından ortopedik engelli kadınlara yönelik ayrımcı bir tutum sergilemektedir. Görüşme 1’deki ifadeler bu yargıyı desteklemektedir. “Toplum, ortopedik engelli kadının evlenmesine sıcak bakmıyor. Doğru bulmuyor onun evlenmesini, hakkımız değil zaten. Ailem de sıcak bakmıyor, annem; evleneceğim kişinin bana kendisi gibi bakamayacağını iddia ederek karşı çıkıyor hep. Engelli olmayan birisi ile evlenirsem benimle durmayacağını, benim gibi olursa da birbirimizi idare edemeyeceğimizi söyler ve evlenmeme izin vermez.”

Evliliklerine karşı çıktığı gibi evlenseler dahi çocuk sahibi olmalarına da toplum karşı çıkmaktadır. Toplumun bu tutumu ortopedik engelli kadınların evlenseler dahi çocuk sahibi olma konusunda tereddüt yaşamalarına sebep olabilmektedir. Görüşme 4; “Mesela çocuğum olmasını istemediler. Biz de yapmadık. Evlilikten 5 yıl sonra oldu çocuğum. Cesaret edemedik toplum öyle etki-

⁹ Christine Oppong ve Katharine Abu, *Seven Roles of Women: Impact of Education, Migration and Employment Ghanaian Mothers*, Geneva: International Labour Office, 1985; aktaran: Kamanlıoğlu, *Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma*, s. 160-161.

ledi ki çocuk yapmaktan korktuk.” Oysaki her birey gibi ortopedik engelli kadınların da evlenme hakkı vardır. Evlenmelerine karşı çıkarak aileler başkalarına bağımlı yaşamalarına neden olmaktadır. Görüşme 1’de elde edilen veriler bu savı destekler niteliktedir. “Ben evlenmek istiyorum, anneme bir şey olsa kardeşlerimin kapısına gideceğim. Gitmek ve sığıntı gibi yaşamak istemiyorum bir evim olsun istiyorum.”

Eş Olma Rolü

Kadınların, eş olma rolünde de kadının eşini rahat ettirmesi ve onun isteklerini karşılaması beklenmektedir. Ortopedik engelli kadınlar için de durum aynıdır. Toplum akşam eve yorgun dönen erkeği rahatlatmayı kadının görevi olarak görmektedir.

Görüşme 3, “Babam çiftçilik yaptı. Tarladan geldiğinde yorgun olurdu. Onun yorgunluğunu gidermek için annem her akşam ayaklarını yıkardı.”

Görüşme 5, “Eşimi rahat ettirdim hep. Şofördü yoldan gelince yorgun olurdu. Rahat ettirirdim işte.”

Ev Kadınlığı Rolü

Toplum, kadından ev işleriyle ve evin bakımıyla ilgilenmesini beklemektedir ve bu da evde olması gerektiği düşünülen kadınların evle ilgili her türlü işten sorumlu tutulmasına yol açmaktadır. Kadının engelli olması bu durumu değiştirmemektedir.

Görüşme 1, “Ev işlerini engelli olmama rağmen ben ya da diğer kız kardeşlerim yapardı. Ağabeyim ya da babam evin işleri ile ilgilenmezlerdi. Ev işlerini hep kadın yapar.” Ev işlerini kadının yapması normal görülmekte, kadınların bu kabulü içselleştirdikleri ve konu üzerinde düşünmedikleri anlaşılmaktadır.

Görüşme 4, “Ev işlerini ben yaparım. O bir kuraldır herhalde. Bilmem ki. Hiç düşünmedim bunu.”

Akrabalık Rolü

Ortopedik engelli kadınların akrabalık ilişkileri sınırlı olduğu için, akrabalık pozisyonları içinde oynadıkları roller hakkında yeterince bilgi edinilememiştir.

Görüşme 1, “Akrabalık ilişkilerimiz oldukça sınırlı. Gideceğimiz kişinin aracı varsa gideriz. Öbür türlü benim gitmem mümkün olmuyor.”

Görüşme 3, “Akrabalık ilişkilerimiz çok iyi sayılmaz. Genelde Çorum dışında oldukları için görüşemiyoruz. Bazen bayramları gelirler.”

Akrabalık ilişkilerinde göze çarpan bir diğer nokta da ortopedik engelli olmaları ve eşlerini kaybetmeleri durumunda akrabalık ilişkilerinin koptuğu ya da karşılıklı çıkar ilişkileri endişesi ile devam etmediği yönündedir.

Görüşme 4, “Eşim vefat ettikten sonra herkes sırt çevirdi. Onlardan bir şey isterim sanıyorlar. Kız kardeşim bana, bizim eşlerimiz sana namahrem, öyle gelip gitmemiz doğru olmaz dediler.”

Görüşme 6, “Para varsa akraba da var. Bende para yok bu yüzden akraba da yok.”

Birey Rolü

Engellilerin toplum ile bütünleşmesinin söz konusu olmaması nedeniyle gününü evde geçiren engelli bireylerin yeterince eğitim almamaları, evde zaman geçirebilecekleri kitap okuma gibi faaliyetlerde bulunmalarına da engel olmaktadır. Özellikle kadınların, cinsiyetçi yaklaşım nedeniyle eğitim alamadıkları ve günlerinin büyük bölümünü de evde geçirdikleri bilinmektedir. Görüşme 3’te bu durum şu şekilde aktarılmıştır; “Okuma yazma bilmek isterdim. Evde sıkılıyorum. Kitap okuyup zaman geçirmek isterdim. Her şeyden eksik kalıyor böyle olunca insan.”

Toplumda kadınların toplumsal cinsiyet rolleri açısından daha çok evle özdeşleştirildiği bilinmektedir. Benzer şekilde ortopedik engelli kadınlar istihdama katılımlarının da sınırlı olması nedeniyle günlerini evde geçirmektedir. Sosyal hayata aktif katılımları söz konusu olamamaktadır. Görüşmecilerin bu konudaki deneyimleri aşağıda aktarılmıştır:

Görüşme 1, “Gündelik işlerim ev işleri ile sınırlı. Ev hanımı ne yapar ki? Kahvaltı hazırlar, ev süpürür, yemek hazırlar. Sosyal hayatım yok.”

Görüşme 2, “Genelde evdeyim ve ders çalışırım. Bazen arkadaşlarımla görüşürüm parkta. Anneme yardım ederim yemek konusunda bazen.”

Görüşme 3, “Evdeyim televizyon izleyerek geçiriyorum günümü. Sabah kursa geliyorum sonra da eve gidince televizyon izliyorum.”

Görüşme 5, “Evdeyim hep. Evin işlerini gelin yapar. Alışveriş de o gider. Ben evdeyim. Televizyon izlerim, Kur’an okurum.”

Mesleki Rol

Yeterince eğitim alamamaları nedeniyle istihdam edilmeleri güçleşmekte, istihdam edilmeleri durumunda ise kadınların ucuz iş gücü olarak kullanılmaları söz konusu olmaktadır. Görüşme 5’te bu durum şu şekilde dile getirilmiştir;

“Çalışmadım, adam çalışırdı. Şofördü. Çalışmak istedim bir ton laf yedim. Daha da açmadım ağzımı. Hem nasıl çalışalım ki kadınlar eğitim mi alıyor.”

Ayrıca, toplum tarafından engelli bireylerin çalışamayacağına inanılmaktadır. Görüşme 1, bu konudaki deneyimini şu şekilde ifade etmiştir; “Annem ile birlikte sipariş usulü ile hamur kesimi ve mantı yapıyoruz, ancak eve gelen komşular bu duruma inanmıyorlar. O yapamaz, kendine baktı da iş yapması kaldı gibi aşağılayıcı ifadeler kullandıklarına dahi şahit oldum.”

Görüşme 4’te bu konudaki deneyimini aktarmıştır. “Çalışmadım, kadınların çalışmasına sıcak bakılmıyor ki engelliler çalışsın.” Kadınların istihdamına olumsuz yaklaşım, engelli kadınların istihdamını daha da güçleştirmektedir.

Öte yandan, kadınların istihdam edilmelerine karşın evlendikten sonra işlerini bırakmak zorunda kalabilecekleri de görülmektedir. Gerek erkeğin, kadının çalışmasına olumlu bakmaması, gerekse erkeğin işinin daha öncelikli olması kadının iş yaşamına katılımını ikinci plana atmaktadır.

Görüşme 6’daki deneyim bu yargıyı destekler niteliktedir. “Eşimin işi için kendi işimi bıraktım. Hakkârî’ye tayini çıktı onunla gitmek durumunda kaldım. Erkek, kadın için işini bırakmaz ama

kadınlar erkeğin işi için kendi işini bırakabiliyor.”

Topluluk Rolü

Ortopedik engelli kadınların sosyal ilişkilerinin sınırlı olduğu, günlerinin büyük bölümünü evde geçirdikleri anlaşılmaktadır.

Görüşme 1, “Boş zamanlarımda da evdeyim genelde. Anlattığım gibi bir kez sinemaya gittim onda da engelle karşılaştım.”

Görüşme 3, “Boş zaman faaliyetim yok. Dışarıya da çıkmam zaten. Evde geçiriyorum günümü.”

Görüşme 5, “Zamanımın hepsi boş zaten. Televizyona bakıyorum.”

Toplumun ötekileştirici tutumları ve engelli kadını rahatsız eden bakışları bulunmaktadır bu da kadınların kendilerini toplumdandan geri çekmelerine yol açabilme riski yaratır. Görüşmecilerin yaşadıkları deneyimler şu şekildedir;

Görüşme 6, “Şimdilerde elektrikli bisiklet aldım. Geçen gün teyzenin biri, ah yavrum yazık dedi. Canımı sıkıyor böyle insanlar.”

Görüşme 4, “Eşim ile hastanede odada sıkılır dışarıya çıkardık bazen. Dolaşırken herkes bize bakardı. Öcü gibi görüyorlar bizi. Anlamıyorum insanları.”

Ortopedik engelli kadınların dernekler vb. grupların hizmetlerine inançlarının olmadığı görülmektedir.

Görüşme 2, “Belediye’nin Kent Konseyinin Engelli Meclisine üyeyim. Ama bilmiyorum böyle şeylerin çok da samimi olduğunu düşünmüyorum. Reklam gibi geliyor.”

Görüşme 3, “Sakatlar Derneğine üye oldum. Hiçbir etkinlik görmedim. Sonradan öğrendim ki üyelikten çıkartmışlar.”

Görüldüğü üzere toplumsal cinsiyet çerçevesinde kadın ve erkeğe yüklenen temel roller sonucu erkek ve kadın arasında ayrım oluşması, bireylerin bu durumu normal görmeye başlamalarına da neden olabilmektedir. Görüşmelerde elde edilen veriler bu kanıyı desteklemektedir.

Görüşme 2, “Erkekler her zaman bir adım önde oluyor. Alıştık herhalde. Normal görüyoruz artık. Olması gereken bu sanırım.”

Görüşme 6, “Kadınlar çekimser oluyor. Erkekler çekimser olmuyor. Eve taşındım boya badana yapmam imkânsız. Erkek olsam yapardım.”

Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kuralların 9.kuralında eşit katılım için belirlenmiş hedef alanlardan biri aile yaşamı ve kişisel bütünlüktür. Bu kurala göre devletler, engellilerin aile yaşamına tam olarak katılmaları yolunda destek verecektir. Ayrıca engellilerin kişisel bütünlük hakları daha da genişletilecek ve yasaların engellilere, cinsel ilişkiler, evlilik ya da analık ve babalık bakımından ayırım yapmaması güvence altına alınacaktır. Devletler, engellilerin özellikle de engelli kızların ve kadınların cinselliklerine, evliliklerine, analık ve babalıklarına karşı toplumda egemen olan olumsuz tutum ve tavırları değiştirmek için önlemler alınmasına ve bunların geliştirilmesine destek verecektir.¹⁰ Araştırma bulguları da aile yaşamı ve kişisel bütünlük konusunda devletin düzenlemeler yapması gerekliliğine dikkat çekmektedir.

İzleyen bölümde engelli kadınların deneyimlediği ayrımcılık konusu toplumsal cinsiyet rolleri ve kabulleriyle ilişkili olduğu için ilgili bulgulara yer verilecektir.

Engelli Kadınların Deneyimlediği Ayrımcılık

Engelli kadınlar yoksulluk ve ayrımcılıktan daha fazla etkilenmektedir. Aileden ve toplumdan daha az destek almakta ve haklarına erişmekte güçlük çekmektedir. Ekonomik açıdan bağımlı olan engelli kadınlar; eğitimden ve mesleki eğitim hizmetlerinden yeterince yararlanamamaları, toplumdaki olumsuz bakış açısı gibi nedenlerle işverenlerce tercih edilmeyen ve fiziksel, cinsel, psikolojik şiddete ve istismara daha çok maruz bırakılan bir kesimi oluşturmaktadırlar.¹¹ Araştırmanın yürütüldüğü Çorum’a ilişkin bir veri bu durumu ortaya koymaktadır: Kadınların mesleki eğitime katılım oranları erkeklere nazaran düşüktür. 2013-2014 tarihlerinde Çorum’da engelli bireylerin mesleki eğitimleri için açılan kurslara

¹⁰ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, *Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar*, New York: Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 1993.

¹¹ Lina Abu Habib, “Women and Disability Don’t Mix: Double Discrimination and Disabled Women Rights”, *Gender and Development*, 3 (2), 1995, s. 51.

katılan ortopedik, görme, işitme, dil/konuşma ve zihinsel engelli erkek sayısı 55 iken, kadın sayısı 35'tir. Sadece ortopedik engellilerin sayısına bakıldığında erkek sayısının 16, kadın sayısının 6 olduğu görülmektedir.

Toplumda kadına yönelik cinsiyet ayrımcılığı, engelli kadınları da olumsuz yönde etkilemektedir. Kadınların iş, sağlık, eğitim, iyi bir gelir gibi temel haklara erişimleri konusunda daha az fırsata sahip oldukları bilinmektedir. Hem engelli hem de kadın olan birey ise bu fırsata dahi sahip olamamaktadır. Engelli kadınlar, engelleri nedeniyle toplumsal ilişkilerinde yaşadıkları farklı gözle bakılma, olumsuz tutum ve davranışlara maruz kalma, dışlanma, acınarak bakılma vb. sorunlara ek olarak cinsiyet ayrımcılığından kaynaklanan sorunları da yaşamaktadır. Ortaya çıkan bu durumlar sonucunda engelli kadın, gelir getirici bir işte çalışamayışından dolayı, herhangi başka bir desteği de yoksa mutlak yoksulluk içine düşmekte ve sosyal yardıma ihtiyaç duymaktadır.¹²

Toplum, engellilerin ilişki kurmasını ve/veya evlenmesini doğru bulmamaktadır. Engelli insanların en önemli sorunlarından biri toplumun onlara karşı olan önyargısıdır. Ortopedik engellilerin cinsel ilişki kurmada yaşadığı en büyük sorunlardan biri diğer kişilerin bedensel engellilik konusundaki olumsuz algılarıdır. Wiegerink ve arkadaşlarının¹³ yaptığı çalışmada elde edilen sonuçlar ortopedik engellilerin görünümünün diğer insanlar tarafından çekici bulunmama, kendilerini kötü hissetme ve cinsel yönden kendilerine güvenlerinin azalmasına yol açtığını göstermektedir. Bu doğrultuda cinsel eş olarak kabul görmemeleri, istenmedikleri hissine yol açar ve eş aramaktan vazgeçmelerine neden olabilir. Kadının, toplum tarafından beklenen kadınlık rollerine ek olarak sağlıklı, güzel, bakımlı vb. özelliklere de sahip olması beklenmektedir.

¹² Hatice Osunluk ve Bahar Uğurlu, "Özürlü Kadınlar ve Ayrımcılık." Erişim: 1 Kasım 2014, <http://www.dezavantaj.org/index.php/arastirmalar/8-engelli/296-ozuerlue-kadnlar-ve-ayrmlck>.

¹³ Diana Wiegerink, Marij E. Roebroek, Mireille Donkervoort, Peggy T. Cohen-Kettenis ve Henk J. Stam, "Social, Intimate and Sexual Relationships of Adolescents with Cerebral Palsy Compared with Able-Bodied Age-Mates, *Journal of Rehabilitation Medicine*, 40 (2), 2008, s. 116.

Besiri'nin¹⁴ belirttiği üzere engelli kadınlar damgalanarak toplumdan iyice soyutlanmaktadır. Dışlanma, kültür ve gelenek temelinde sınırlandırma, tutumlar ve önyargılar, sıklıkla engelli kadınları erkeklerden daha fazla etkilemektedir. Engelli kadınların dışlanması düşük benlik saygısına ve olumsuz duygulara yol açmaktadır. Nitekim yapılan araştırmalarda da ortopedik engellilerin benlik saygılarının, engelli olmayan bireylere göre düşük olduğu saptanmıştır.¹⁵ Bu durum toplumdaki kadın ve erkekler için uygun görülen rol, beklenti ve kabullerin farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Toplumda erkek ve kadın arasında cinsiyet ayrımcılığı yapılmaktadır. Bu durum ortopedik engel ile ilişkilendirildiğinde ayrımcı tutumun daha da belirginleştiği görülmektedir. Kadınların eğitim almalarına karşı çıkılırken, erkeklerin eğitim almalarına olanak sağlanmaktadır. Kız çocukları ise ev işleri ile ilgilenmektedir.

Görüşme 5'teki ifadeler de bu yargıyı destekler niteliktedir. "Küçükken köyde erkekleri şehre okula yollarlardı. Kız çocukları ev işlerini yapardı."

Diğer ortopedik engelli kadınlar da özellikle eğitim konusunda ayrımcılık yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Görüşme 1, "Cinsiyet ayrımcılığı yaşıyoruz elbette. Erkek olsam eğitim alabilecektim belki de bir işim olacaktı, eşim olacaktı şimdi. Kadın olmamdan dolayı ne eğitimimi tamamlayabildim ne de evimi kurabildim."

Görüşme 2, "Cinsiyet ayrımcılığı yaşıyoruz aslında. Mesela erkek çocuk olsam açık öğretim değil de normal eğitim alırdım. Üniversite okurken şehir değiştirmemi istemedi annem."

Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar'ın¹⁶ 6. kuralında, kadın erkek eşitliğine vurgu yapılmıştır. Bu kurala göre devletler engellilere, bir bütün halinde ve herkesle aynı hakla-

¹⁴ Arzu Besiri, "Engelli Kadın ve Ayrımcılık", Erişim: 14 Kasım 2014, http://www.sosyalhizmetuzmani.org/engelli_kadin_ayrimcilikmm.htm.

¹⁵ John Mayer D. ve Myron G. Eisenberg, "Self-Concept and Spinal-Cord Injury: An Investigation Using Tennessee Self-Concept Scale", *Journal of Consulting and Clinical of Psychology*, 50 (4), 1982, s. 604.

¹⁶ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, *Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar*, New York: Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 1993.

ra sahip olacak şekilde ilk, orta ve yüksek eğitim fırsatı verilmesi prensibini kabul etmeli ve engellilerin eğitiminin ulusal eğitim sistemlerinin ayrılmaz bir parçası olmasını güvence altına almalıdır. Eğitim açısından özen gösterilecek gruplar arasında çok küçük engelli bebekler, okul öncesi çağındaki engelli çocuklar, engelli yetişkinler ve özellikle de kadınlara dikkat çekilmektedir.

Ancak toplumda genel kanı; “kız çocuğu okumaz, kendini idare edecek kadar okusun yeter” şeklindedir. Kadınlar için eğitim gereksiz para ve zaman kaybı olarak görülmektedir. Aynı şekilde engelli bireylerin eğitimine önem verilmemektedir. Söz konusu birey hem engelli hem de kadın olunca eğitim tamamen önemsiz görülmekte ve okula gönderme oranı da düşmektedir. Nitekim araştırmalar da bu kanıyı doğrular niteliktedir. 2010 yılında yapılan Türkiye Özürlüler Araştırmasına göre ortopedik, görme, işitme, dil/konuşma ve zihinsel engelli nüfus içerisinde okuma yazma bilmeyen kadınların oranı % 48.01 iken; bu durum erkeklerde % 28.14 olarak belirlenmiştir.¹⁷ Gerçekleştirilen görüşmelerde elde edilen veriler de bu istatistiği ve toplumda “kız çocuğu okumaz” anlayışının egemen olduğunu destekler niteliktedir.

Görüşme 1, “İlköğretim mezunuyum. Ailem okula göndermek istemedi beni. Çorum’da okulun birine gittik 7 yaşındaydım. Okulda görev yapan müdür, kız çocuğu ve engelli, sorumluluğu alamam biri tuvalette bir şey yaparsa karışmam dedi ve bu nedenle Samsun’daki engelliler okuluna gidebileceğimi öğrendim. Ancak, bu kez de ailem yatılı okula göndermek istemedi. Babam “Sen kız çocuğusun başına bir iş gelir, biri bir şey yapar tecavüz ederler.” dedi ve göndermedi.” Kız çocuğu okumaz kabulüne engellilik boyutu eklendiğinde engelli olmanın cinsel saldırı açısından bir risk taşıması düşüncesi ile kız çocuklarının eğitimden tekrar dışlanması söz konusudur. Bu açıdan ortopedik engelli kadınların eğitim konusundaki dezavantajı, engeli olmayan kız çocuklarına göre daha fazladır. Bir insan hakkı olarak belirlenen eğitim hakkı, sosyal ada-

¹⁷ Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Türkiye Özürlüler Araştırması Temel Göstergeleri*, Ankara: Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2010, s. 5.

let olgusuna paralel olarak her sosyal devletin, her anlamda eksiksiz ve eşit bir biçimde yerine getirmesi gereken temel yükümlülüklerinden birisidir. Bu anlamda, eğitim hakkının çocuk açısından hayata geçirilmesi, ailenin olduğu kadar devletin de sorumluluğu altındadır ve uluslararası alanda pek çok bildirge ve sözleşmelerle bu hak güvence altına alınmaya çalışılmıştır.¹⁸ Ancak her ne kadar bu hak güvence altına alınmış da olsa kız çocukların okula gönderilmelerinde güçlük yaşanmaktadır. Bu doğrultuda kadınların iş yaşamına katılımları da sınırlı olmaktadır. Çalışma yaşamına katılan kadın için erkeklerden farklı olarak ev işleri, çocuk bakımı gibi karşılıksız çalışma biçimleriyle ilgili işler kadının sorumluluğunda olmaya devam etmekte; kadınlar daha az çalışma yaşamına katılmakta; belli mesleklerde yoğunlaşmakta; işte eğitim ve ilerleme imkânı kısıtlı olmakta; düşük statülü ve düşük ücretli işlerde çalışmaktadır.¹⁹ Araştırma da elde edilen bulgular ortopedik engelli kadınların istihdam konusunda ayrımcılığa maruz kaldıklarını doğrular niteliktedir. Kültürel ve toplumsal olarak engellilere yaklaşımın acıma duygusu ile ilişkilendirildiği de görüşmelerde elde edilen bir diğer veridir.

Görüşme 2, “Toplumun acıma duygusu ile yaklaşması rahatsız ediyor.”

Görüşme 5, “Acıyarak bakılması kötü. Bir de bir şey verince sadaka gibi vermeleri güç durum.”

Engelli kadınların, engelli erkeklere göre daha fazla ayrımcılığa uğradıkları düşünülmektedir. Ortopedik engelli kadınların yaşadıkları sorunların ortopedik engelli erkekler ile ortak olup olmadığı da bu araştırma da sorgulanmaktadır. Bu konuda ortopedik engelli kadınlar; evlilik, eş seçimi ve eğitim konularında ortopedik engelli erkeklere göre daha fazla ayrımcılığa uğradıklarını düşünülmektedir.

Görüşme 1, “Eğitim ve evlenme konularında ise onlar daha

¹⁸ Özge S. Özateş, “Sosyal Hizmet Bakış Açısıyla Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı Nedeniyle Temel Eğitimden Kopan Kız Çocukları Sorunu”, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 18 (2), 2009, s. 79.

¹⁹ Elif Özçatal, “Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 2011, s. 22.

şanslı, erkeğe bakılsın diye evlenmesine sıcak bakılır. Hatta ailesi de zenginse engelli bir erkek engelsiz bir kadınla evlenebiliyor. Toplumla göre kadın, erkeğe bakma sorumluluğunu yerine getirmiş oluyor. Kadın bakmazsa da erkek için problem olmuyor. Ayrılıp başkası ile evlenebiliyor erkek. Namusu da yok erkeğin, kirlenmesi gibi bir durum söz konusu olmuyor, ama kadın bir kez evlenir. Kadın erkeğe bakar, erkeğin ise kadına bakma sorumluluğu yok, engeli olmayan bir erkek engelli bir kadının bakımı ile uğraşmaz.”

Sonuç

Bu çalışmada ortopedik engelli kadınların deneyimleri toplumsal cinsiyet çerçevesinde irdelenmiştir. Araştırmaya katılan kadınların, engelli olmaları ve toplumdaki cinsiyetçi yaklaşımlar nedeni ile bakım verme ve hane içi işlerden sorumlu tutulmalarının devam ettiği görülmektedir. Oppong ve Abu'nun²⁰ belirlediği toplumsal cinsiyet rolleri “annelik, eş olma, ev kadınlığı, akrabalık, mesleki, topluluk ve birey olma” açısından bakıldığında ortopedik engelli kadınların engellilik durumlarının bu rolleri yerine getirme konusundaki beklentileri değiştirmedeği görülmektedir. Örneğin toplum, kadın evlenmemiş olsa da ev içi işlerden, çocuk bakımından kadını sorumlu tutmaktadır.

Kadınların özellikle eğitim, istihdam, aile ve evlilik yaşamında sorunlar yaşadıkları, akrabalık, topluluk rollerinin çok sınırlı olduğu, mesleki rollerini neredeyse hiç yerine getiremediği, birey rolünü yerine getirmekte de kaynağa sahip olmadığı görülmektedir.

Engelli kadınların yaşadıkları sorunların, birbirleriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Yani bir sorunun öteki sorunun ortaya çıkmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Toplumda yer alan “kız çocuğu okumaz” anlayışının, kadının istihdam edilmesini güçleştirdiği söylenebilir. Ortopedik engelli kadınlar çalışmamaları halinde evde geçirecekleri zamanı da verimli kullanamamaktadır. Kadınların cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle okuma-yazma öğrenememeleri nede-

²⁰ Christine Oppong ve Katharine Abu, *Seven Roles of Women: Impact of Education, Migration and Employment Ghanaian Mothers*; aktaran: Kamanlioğlu, *Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma*, s. 160.

niyle evde kitap okumaları dahi söz konusu olamamaktadır. Araştırmada görüşülen kadınlardan üçünün de okuryazar olmamaları, onların mesleki ve birey rollerini yerine getirmelerini de engellemiştir. Erkeklerin ise eğitim almalarına olanak sağlandığı görülmektedir.

Toplumun, engelli olmaları nedeniyle acıma duygusu ile yaklaşımlarından da rahatsız olmaktadır. Ortopedik engelli kadınların yaşadıkları sorunların ortopedik engelli erkekler ile ortak olup olmadığı da bu araştırma da sorgulanmıştır. Bu konuda ortopedik engelli kadınlar; evlilik, eş seçimi ve eğitim konularında ortopedik engelli erkeklerle göre daha fazla ayrımcılığa uğradıklarını düşünmektedir. Ortopedik engelli kadınlar, devletin kendileri için sunduğu hakların göstermelik olduğunu düşünmektedir. Bu doğrultuda, yardım odaklı hizmetler yerine engelli bireylerin sosyal haklarını genişletecek, toplum ile bütünleşmelerini sağlayacak sosyal politikalar üretmek sosyal devletin görevidir.

Kadınların toplumsal cinsiyet rollerini yerine getirme konusunda yapısal düzenlemelere ihtiyaç bulunmaktadır. BM'nin "Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar" gibi düzenlemeleri çok önemli bir strateji sunmaktadır ancak öngörülen düzenlemelerin hayata geçmesi için güçlü bir irade, izleme ve yaptırımları içeren bir mekanizmanın eksikliği söz konusudur. Engelli çocukların ve kızların eğitim olanaklarını arttırmak, istihdam koşulları yaratmak, topluluk ve birey rollerini yerine getirebilmeleri için kaynak ve fırsatlar yaratmak, hizmetleri toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde yeniden kurgulamak gereklidir.

Bunun yanı sıra kadınların deneyimlediği ayrımcılık toplumdaki cinsiyetçi kabullerle bağlantılı olduğu için bunların değiştirilmesine odaklanan çalışmalara ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayacak anaakım düzenlemelere ihtiyaç bulunmaktadır. Toplumdaki toplumsal cinsiyet eşitliği ne kadar ilerlerse engelli kadınların deneyimleri de o oranda olumlu yönde değişecektir. Kadınların, erkekler ile eşit yaşam fırsat ve olanaklarına sahip olmaları, gerçekleştirilen bütün uygulamaların hem kadınlara hem de erkeklere uygun bir şekilde sunulması hedeflenmelidir.

Kaynaklar

- Abu Habib, Lina, "Women and Disability Don't Mix: Double Discrimination and Disabled Women Rights", *Gender and Development*, 3 (2), 1995, 49-53.
- Aktaş, Cihan, "Feminizmin Beyaz Batılı Kadın Seçkinciliği", *Uluslararası İnsan Haklarında Yeni Arayışlar Sempozyumu*, İstanbul: 27-29 Mayıs 2006, 1-20.
- Asena, Duygu, *Kadının Adı Yok*, İstanbul: Doğan Kitap, 2013.
- Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Türkiye Özürlüler Araştırması Temel Göstergeleri*, Ankara: Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2010.
- Besiri, Arzu, "Engelli Kadın ve Ayrımcılık", Erişim: 14 Kasım 2014, http://www.sosyalhizmetuzmani.org/engelli_kadin_ayrimcilikmm.htm.
- Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, *Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar*, New York: Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 1993.
- Buz, Sema, "Feminist Sosyal Hizmet Uygulaması", *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 20 (2), 2009, 53-65.
- Çaha, Ömer, *Sivil Kadın (Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın)*, Ankara: Vadi Yayınları, 1996.
- Demirbilek, Sevdâ, "Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açısından İncelenmesi", *Finans Politik&Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 511, 2007, 12-27.
- Ecevit, Yıldız, "Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç", *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, ed. Yıldız Ecevit ve Nadide Karkıner, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2011, 2-31.
- Kamanlioğlu, Müge, *Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Küçükkaraca, Nilgün, "Feminizm ve Engelli Kadın", *Engelli Kadınlarm Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu*, 29-30 Nisan 2005, İstanbul: Grafik Matbaacılık, 2005, 49-52.
- Mayer John D. ve Eisenberg, Myron G., "Self-Concept and Spinal-Cord Injury: An Investigation Using Tennessee Self-Concept Scale", *Journal of*

Consulting and Clinical of Psychology, 50 (4), 1982, 604-605.

Osunluk, Hatice ve Uğurlu, Bahar, “Özürlü Kadınlar ve Ayrımcılık”

Erişim: 1 Kasım 2014, <http://www.dezavantaj.org/index.php/arastirmalar/8-engelli/296-oezuerlue-kadnlar-ve-ayrmlck>.

Özateş, Özge S., “Sosyal Hizmet Bakış Açısıyla Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı Nedeniyle Temel Eğitimden Kopan Kız Çocukları Sorunu”, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 18 (2), 2009, 77-88.

Özçatal, Elif, “Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı” *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 2011, 21-39.

Özdemir, Dilek K., “Ortopedik Engelli Kadınların Sorun ve Beklentileri Üzerine Bir Araştırma: Tuzla İlçesi Örneği”, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 23 (1), 2012, 67-81.

Wiegerink, Diana, Roebroek, Marij E., Donkervoort, Mireille, Cohen-Kettenis, Peggy T. ve Stam, Henk J., “Social, Intimate and Sexual Relationships of Adolescents with Cerebral Palsy Compared with Able-Bodied Age-Mates”, *Journal of Rehabilitation Medicine*, 40 (2), 2008, 112-118.